

France Klopčič

Slovinci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1919-1921

(Kratko poročilo)

Leto 1917 je zateklo v Rusiji desettisoče Slovencev, vojnih ujetnikov, podobno stotisočem Srbov, Hrvatov, Čehov, Madžarov, Nemcev in pripadnikov drugih narodnosti, ki jih je Avstro-Ogrska mobilizirala v vojsko in izgubila v letih 1914—1916 na bojnem polju. Po najskromnejših podatkih¹ so Rusi zajeli nad milijon vojakov in oficirjev avstro-ogrske armade. Vsi ti vojni ujetniki so bili izpostavljeni vplivu revolucionarnih dogodkov leta 1917.

Že februarska revolucija, ki je strmoglavila carja in uvedla demokratične svobščine, zlasti pa ustvarila sovjete, je spremenila položaj vojnih ujetnikov: bili so deležni svobodnejšega gibanja v taboriščih ali na delovnem mestu v tovarnah in na vasi, vključevali so se polagoma v družbeno in politično življenje narodov obsežne Rusije.

Najbolj se je vpliv februarske meščansko-demokratične revolucije pokazal med vojaki in častniki Srbskega dobrovoljskega korpusa v Odesi in sosednih krajih južne Ukrajine. V ta korpus so se leta 1916 javljali prostovoljci iz vrst slovenskih, hrvatskih in srbskih vojnih ujetnikov, bivših vojakov in častnikov avstro-ogrske armade, da bi se z orožjem v roki bojevali zoper zatiralsko monarhijo, za osvoboditev južnih Slovanov, za ustanovitev Jugoslavije. Prva divizija tega korpusa se je leta 1916 že junaško tolkla v Dobrudži na strani ruskih vojsk proti Avstriji, Nemčiji, Bolgariji in Turčiji ter pretrpela hude izgube. Toda poveljstvo korpusa, ki je bilo v rokah oficirjev kraljevine Srbije, ni hotelo slišati o Jugoslaviji, marveč je po nalogu srbske kraljevske vlade zastopalo politiko velike Srbije, kamor naj bi se vključile hrvatske in slovenske dežele. Hkrati je poveljstvo uvedlo v korpusu sistem neenakopravnosti in nasilja, spričo česar je med vojaki že oktobra 1916 prihajalo do odpora, po februarski revoluciji pa se je sprevergel v radikalno in mogočno gibanje za istop iz korpusa. Poimenovali so ga disidentsko gibanje. Ob podpori vojaških in oficirskih sovjetov v Odesi, Zaporozju in drugih krajih so tisoči Slovencev, Hrvatov in Srbov zapustili korpus. Če je ta v začetku leta 1917 štel nad 40.000 vojakov in častnikov, je maja 1917 bilo v njem le 20.662 mož; polovico moštva je vzelo disidentstvo in dezerterstvo.² Kasneje je skopnela še druga polovica, razen v nekaterih enotah na Murmanskju in v Odesi; zadnje so se umaknile na Ural.

¹ Karel Pichlik, Das Ende der österreichisch-ungarischen Armee. Österreichische Osthefte, 1963, zvezek 5, stran 366, opomba 25. (Pisec je češki zgodovinar iz Prage.)

² Glej Jugoslovanski dobrovoljački korpus u Rusiji. Beograd 1954; Arhiv CK ZKS, Arhiv disidentskega gibanja v Rusiji 1917; I. Očak, Jugoslavjanskije internacionalisty v borbe za pobeđu sovjetskoj vlasti v Rossiji. Moskva 1966.

Tako je disidentstvo in dezerterstvo ohromilo in okrnilo Srbski dobrovoljski korpus. Zato njegovi ostanki leta 1918 niso mogli postati orodje protirevolucije zoper boljševisko oblast, kakor se je zgodilo s češkimi legijami na Volgi in v Sibiriji, ki so postale opora armadi belega admirala Kolčaka in antantnim intervencionističnim vojskam.

Med Slovenci, ki so se izkazali v disidentskem gibanju in njegovi politični usmeritvi, so bili: Pavel Golia, Gašper Pekle, Milan Gorup, Janko Kotnik, Ernest Sorčan, Stanko Lapajne, Ciril Cirman, Srečko Jeras, Jože Zupančič, Jože Velnar, Josip Rožman, Srečko Lapajne, Jože Urbančič, Jakob Stefančič, Josip Bergoč, D. Rustja, M. Juvan, V. Španger in drugi.³ Od 18 naštetih jih živi še polovica.

Vpliv oktobrske socialistične revolucije na ujetnike je bil neprimerno večji od vpliva februarske.

Oktobrska revolucija je med vojnimi ujetniki zbudila simpatije in si pridobila zveste privržence s svojo socialno vsebino, miroljubno politiko, protiimperialistično usmerjenostjo, samoodločbo narodov, s sovjetsko oblastjo, ki je združevala delavce in kmete itd. K živahnemu političnemu življenju je pritegnila stotisoče delavcev, kmetov in izobražencev iz vrst vojnih ujetnikov.

Vojne ujetnike je osvobodila in izenačila z ruskimi državljani. Predsednik vojaškega oddelka Vseruskega centralnega izvršilnega odbora sovjetov je 13. decembra 1917 poslal astrahanskemu sovjetu tale navodila: »Revolucionarna dežela ne sme imeti sužnje. Vojni ujetniki se morajo počutiti v naši deželi kot gosti revolucionarnega delovnega ljudstva. Potrebno jim je dati lastno notranje samoupravljanje, olajšati njihovo delo in ga plačevati kot ruskim delavcem.«⁴

Iz vseh teh in drugih razlogov je boljševizem našel med njimi plodna tla. Med Jugoslovani so se pojavili boljševiski, mnogi disidenti so se razvili v komuniste.

Tu je treba omeniti razliko v usmeritvi delavcev in kmetov na eni in intelektualcev na drugi strani. Razredna pripadnost delavcev in kmetov je pospeševala njihov razvoj v smeri boljševizma in zato je ta razvoj potekal brez večjih težav. Drugače je bilo z intelektualci, z inteligenco. Oblečeni v oficirske uniforme so v začetku in spomladi 1917 prestali hude preizkušnje, ko je prišlo do izstopa iz Srbskega dobrovoljskega korpusa, do disidentstva. Mnogi častniki so pogumno in uspešno sprejeli demokratična načela februarske revolucije in do vprašanj jugoslovanstva zavzeli napredno in radikalno stališče o federativni, demokratični Jugoslaviji. Takšen duhovni preokret v vrstah intelektualcev je pomenil do tedaj neznan dogodek z velikim učinkom in slavnimi dejanji. Toda minilo je dobrega pol leta, ko so se po oktobrski revoluciji vsi Jugoslovani-intelektualci, disidenti in nedisidenti, vnovič znašli pred izbiro: za revolucijo ali proti njej, naprej v razvoju političnih idej ali nazaj k ustanovam in idejam meščanske družbe. Odločitev ni bila lahka in še celo ne v kratkem času, ki ni čakal in je bil poln presenečenj. Med intelektualci v oficirskih uniformah so bili po premoženjski plati pripadniki posedujočih razredov, po ideološki pa so se vsi kljub razlikam gibali v okolju meščanske družbe. Mnogi inteligenti so kazali interese in miselnost mlade slovenske buržoazije. Zdaj, po oktobru, se je vsiljevala nova alternativa: odreči se tradicij in ustanov meščanske družbe ter se izreči za socializem, za temeljito druž-

³ Arhiv CK ZKS, Arhiv disidentskega gibanja v Rusiji 1917.

⁴ Nav. delo I. Očaka, stran 68.

beno preobrazbo. To je zahtevalo miselnih naporov in za marsikoga odpoved od koristi kapitalistične lastnine. Precejšen del intelektualcev-disidentov je z uspehom premagal te pregrade in se pridružil sovjetom in komunistični partiji. Drugi del intelektualcev-disidentov je postal nedelaven in v nekakšni nevtralnosti ni šel tako daleč, da bi se dal izkoristiti za protirevolucionarne akcije. Tretji, večidel nedisidenti, se je znašel v vrstah protirevolucije, toda ta je bil v manjšini.

Protislovni razvoj je zlasti videti pri Pavlu Golii, priznani avtoriteti med jugoslovanskimi oficirji in vodilnem disidentu. O tem priča njegovo stališče na mitingu zatiranih narodov Avstro-Ogrske v Kijevu 12. decembra 1917, torej mesec dni po boljševiški vstaji v Petrogradu in oblikovanju nove, sovjetske vlade. Mitingu je predsedoval Tomaž Masaryk. Osnovna naloga zбора je bila: izreči se za nadaljevanje vojne na strani antante in s tem proti mirovni politiki sovjetske vlade, doseči poraz in razsulo Avstro-Ogrske, razglasiti voljo zatiranih narodov po svobodi, suverenosti. Golija je na tem mitingu govoril kot »Slovenec s Kranjskega«. Zahteval je »zedinjenje Srbov, Hrvatov in Slovencev v svobodni, neodvisni in federativni državi« z imenom Jugoslavija, pri tem je pozdravil odločitev zahodnih zaveznikov o nadaljevanju vojne in poudaril zahteve Slovencev in Hrvatov po Dalmaciji, Istri, Gorici in Trstu. Z izjavo o federativni Jugoslaviji je ponovil program disidentov in vztrajal pri njem. Z izjavo za nadaljevanje vojne se je uprl sovjetski politiki miru, ni pa v govoru nobenega sledu o sovražnem odnosu do sovjetske vlade, kar je bilo opaziti pri drugih govornikih na mitingu. Kar pa se tiče njegove izjave o slovenskih in hrvatskih ozemljih, ki morajo pripasti Jugoslaviji, je ta del govora očitno naperjen proti italijanskemu imperializmu, ki mu je londonski pakt leta 1915 dodelil omenjeno ozemlje. Tako se je pri Golii oblikoval odpor proti imperializmu: prevladala je skrb za nacionalno svobodo njegovega naroda. Takšno Goliovo stališče se je moglo pojaviti le pod močnim vtisom sovjetske politike proti imperializmu, za svobodo in samoodločbo narodov, za revolucionarno preobrazbo družbe sploh. Njegovo tedanjo presojo bi lahko rekonstruirali takole: če zmaga antanta in propade Avstro-Ogrska, si bodo zahodni zavezniki in njihovi podzavezniki delili med seboj njeno zapuščino, kakor kaže londonski pakt, zoper katerega se je treba bojevati in nasproti kateremu gre postavljati narodnostne zahteve, išoč opore v Evropi, pa tudi pri novi Rusiji; zato ruska oktobrska revolucija, ki zagovarja svobodo in samoodločbo narodov in ki pričakuje revolucionarne spremembe v Evropi in v svetu, lahko le koristi slovenskemu narodu kakor tudi drugim zatiranim narodom, da vržejo raz sebe jarem tuje države in dosežejo narodno svobodo. V tej načelni presoji se je Golija, tedaj šele pesnik-začetnik, izkazal realnega politika, ki je znal pretehtati osnovne in trajne silnice družbenega razvoja in bil sposoben za samostojno mišljenje ne glede na okolje in na trenutne neugodnosti za rešitev jugoslovanskega vprašanja. Zato mu moramo izreči priznanje. Še posebej smo mu dolžni priznanje, da se ni dal zavleči v vode antisovjetizma, kakor se je pripetilo vrsti slovenskih izobražencev v Rusiji po oktobrski revoluciji (dobrovoljci do kraja, zastopniki obeh takratnih meščanskih taborov na Slovenskem).

Nekaj mesecev kasneje vidimo Golio v Moskvi, med jugoslovanskimi komunisti in ruskimi gledališčniki, prevajajočega iz ruščine v slovenščino komunistične tekste in oblikujočega svoje umetniške koncepcije.

Razvoj Golie je dokaj značilen za slovenskega intelektualca. Tudi njegova kasnejša odmaknjenost od revolucionarnega gibanja v domovini, ki pa ni prerastla

proti komunizmu, je postala tipična za del slovenske inteligence. Po letih revolucionarnega vrenja 1919—1920 in zaradi razočaranja nad razmerami v kraljevini SHS se je ta zatekla v pasivnost, pa jo je morala naslednja mlajša generacija zamenjati v aktivnem družbenem protestu in v revolucionarni politični akciji.

Golivo pozitivno vlogo v Rusiji zlasti opazimo, če jo primerjamo recimo z vlogo Franca Terseglava, ustanovitelja Orlov na Slovenskem, urednika Slovenca in sploh enega vodilnih mož slovenskega katoliškega tabora. Leta 1918—1919 se je na Uralu, v Ufi in Jekaterinburgu dogovarjal z visokimi dostojanstveniki ruske pravoslavne cerkve in zastopniki katoliške iz Poljske in Francije o zbliževanju obeh cerkva, kar je »po udarcih, ki jih je prejela ruska cerkev od boljševizma... postalo še bolj aktualno«, kakor je kasneje poročal Slovenec (10. junija 1920). Slo je torej za ustvarjanje protiboljševiške fronte iz zastopnikov pravoslavne in katoliške cerkve, nedvomno protirevolucionarnega značaja. Terseglav je bil podporočnik v polku majorja Blagotića v Čeljabinsku, ki se je aktivno bojeval proti sovjetom in Rdeči armadi. Potem je postal predsednik Jugoslovanske komisije pri Češkem narodnem svetu v Jekaterinburgu in končno poročnik v sibirski vojski belega admirala Kolčaka. Skratka, potem »ko je vstopil v protiboljševiško organizacijo, je posegel tudi praktično v delo in z besedo in z delom skušal povsod, kjer se mu je nudila prilika, delovati v smislu idej... sv. Cirila in Metoda«, kakor je pisal Slovenec.

Iz tega je pač videti, da je antikomunizem in antisovjetizem pri slovenskem klenikalizmu starega datuma ter zakrknjenega in trdovratnega značaja.

Golia se razlikuje tudi od znanega slovenskega kulturnika dr. Franceta Steleta, ki se je leta 1918—1919 pogosto javljal z vodilnimi članki v protiboljševiškem listu Jugoslavjanin. Ta list je izhajal v Jekaterinburgu, potem ko je bila zadušena sovjetska oblast. Objavljal je srbohrvatska besedila v latinici in cirilici ter slovenska. V tem listu se je Stele izrekel proti teoriji, da bi bili Hrvati, Srbi in Slovenci en narod in je zato zagovarjal federativno ureditev Jugoslavije. Federativno načelo namreč »daje posameznim delom, ki so slučajno produkt zgodovinskega razvoja, senco samostojnosti, podaljša njihovo samostojno življenje vsaj navidezno, čeprav jih na drugi strani zapiše neizbežni počasni smrti«. Tako je pisal Stele v Jugoslavjaninu 5. decembra 1918 in nadaljeval: »Slovenci smo dosedaj dajali svoje znanstvene sile Nemcem... V Jugoslaviji pa bodo naši znanstveniki pisali na hrvaško-srbskem jeziku, na domačem pa le literaturo, ki bo popularizirala znanstvene rezultate. Zame je popolnoma nedvomno, da se bodo v Jugoslaviji Slovenci polagoma prilagodili v jeziku in kulturi močnejšemu delu. To pa ni nič tragičnega...«

Tako so se nekatere pozitivne misli spletle z negativnimi v čudno mešanico slovenstva in jugoslovanstva, naprednosti in nazadnjaštva. Kaj je pravzaprav sestavljalo jedro tej zmesi, je napisal Stele tri tedne pozneje: »Revolucionarji smo pač bili, toda ne revolucionarji proti bodočemu ustrojstvu naše lastne države ali dinastije, ki jo prizna doma naš narod po svojih zastopnikih, ampak proti Avstriji. Ko je ta razpadla, je naše revolucionarstvo samo po sebi padlo v vodo.«

Toda vrnimo se k Rusiji po oktobrski vstaji.

Oktobrske vstaje v Petrogradu in Moskvi se je neposredno udeležilo le nekaj Jugoslovanov; Slovenca med njimi ni bilo nobenega. Pač pa so se oktobrskih in novembrskih bojev za sovjete v Kijevu udeležili posamezni borci Jugoslovanskega udarnega bataljona in sicer na lastno pest in pobudo. O tem pričajo spomini slovenskih udeležencev.

Organizirana dejavnost vojnih ujetnikov na strani nove sovjetske oblasti se je pričela v začetku leta 1918, ko se je sovjetska oblast zmagovito razširila po vsej Rusiji. Tako je bila 14. marca 1918 v Moskvi konferenca vojnih ujetnikov-internacionalistov. Mesec pozneje se je prav tam zbral kongres vojnih ujetnikov v Rusiji. Od 14. do 18. aprila je zborovalo nekaj sto delegatov, ki so zastopali 520.426 ujetnikov revolucionarnega razpoloženja.⁵

Na kongresu so se uveljavile ideje internacionalizma. Med glavnimi sklepi najdemo nalogi:

1. Vojni ujetniki naj podprejo proletarsko revolucijo in se aktivno bojujejo za sovjetsko oblast.

2. Vojne ujetnike je treba pripravljati za dejavnost v domovini, da bodo avantgarda socialistične revolucije na zahodu.

Jugoslovane je zastopalo več delegatov, med njimi Jože Srebrnič, predvojni slovenski socialni demokrat iz Solkana, kasnejši narodni heroj, ki je bil na kongresu izvoljen v Centralni komite Revolucionarne socialistične organizacije inozemskih delavcev in kmetov.⁶

Medtem ko se je v Moskvi na teh zborovanjih določila politika bivših vojnih ujetnikov, je na jugu Rusije, v Ukrajini prihajalo do opredelitve Jugoslovanov neposredno v bojih s prodirajočo nemško in avstrijsko armado, ki je sporazumno z ukrajinsko nacionalistično Rado okupirala deželo.

Naši rojaki, predvsem disidenti, so se v tem kritičnem trenutku postavili v bran sovjetske republike. V Poltavi so izdali letak v ruščini, namenjen »delavcem in vojakom, Srbom, Hrvatom in Slovencem«. V njem sprašujejo: »Ali naj mirno gledamo težavno stanje mlade, nove Rusije?« In odgovarjajo: »Naša obveznost je, ker smo zatirani, ker smo delavci in kmetje, da se postavimo v bran ruske delavsko-kmečke republike.«

Pri tem avtorji letaka Jelica, Hranilović, Juraković in Čop ne pozabljajo svojih narodov. Takole pišejo:

»...Naši očetje, matere, bratje in sestre, ki jih podjarmlja avstrijsko-nemški imperializem, čakajo osvoboditve. Naš zatirani narod nam ne bo oprostil in zgodovina nam ne bo oprostila, če bomo mi, jugoslovanski delavci, kmetje in vojaki, zdaj v usodnem trenutku pustili na cedilu naše ruske tovariše... Pojdimo radostnega srca reševati rusko revolucijo, vedoč, da je v rešitvi ruske revolucije tudi rešitev in osvoboditev nas samih in zatiranih vsega sveta... Stopajte v vrste Jugoslovanske rdeče garde!«

Letak je imel uspeh. V zgodovino državljanske vojne v Rusiji so vpletena mnoga slavna dejanja Jugoslovanov v vrstah Rdeče armade prav na ukrajinskem bojišču. Tu pa je treba poudariti, da ostanki Srbskega dobrovoljskega korpusa, potem ko so ga zapustili disidenti, niso posegli v boje zoper nemško in avstrijsko armado. Ker niso hoteli braniti sovjetov, jim ta prej sovražna vojska ni bila več sovražnik. Umaknili so se v mesta ob Volgi globoko v zaledje in varnost. To je važno in pomembno dejstvo, ki daje označbo preostalim dobrovoljcem srbskega korpusa.

Medtem ko se je del Jugoslovanov tolkel na frontah državljanske vojne, so v Moskvi, v središču revolucije, tekle priprave za čvrsto organizacijo revolucionar-

⁵ Prav tam, stran 85.

⁶ Prav tam, stran 86.

nih Jugoslovanov. Marca 1918 je bilo posvetovanje socialistično usmerjenih Jugoslovanov, živečih v Rusiji. Od Slovencev se ga je udeležil Drago Godina, uslužbenec iz Trsta, ki je emigriral v Rusijo leta 1916. V začetku aprila 1918 je nastala Jugoslovanska skupina mednarodne socialne demokracije, ki je začela izdajati list Revolucija. Maja in junija 1918 pa se je iz te skupine oblikovala Jugoslovanska komunistična skupina kot članica Federacije inozemskih komunističnih skupin pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije (skrajšano KP (b) R).

Prvi akt nastanka Jugoslovanske komunistične skupine ima datum 16. maja 1918.⁷ To je resolucija, ki razglša ustanovitev Jugoslovanske komunistične emigrantske partije. Ime partija pa se ni obdržalo.

Njen drugi akt z dne 16. junija je statut Jugoslovanske skupine Komunistične partije Rusije. Statut so lastnoročno podpisali njeni ustanovitelji, 40 po številu, med njimi Slovenci Jože Srebrnič, Drago in Milena Godina.⁸ Med drugimi so imena kasneje znanih hrvatskih, srbskih in črnogorskih komunistov: Vladimir Čopić, Ivan Matuzović, Nikola Kovačević, dr. Vukašin Marković in drugi.

Tako je v Moskvi spomladi 1918 nastala prva komunistična organizacija med Srbi, Hrvati, Slovenci in Bolgari, skoraj leto prej od nastanka komunističnih strank v Jugoslaviji in Bolgariji. V začetku je ta organizacija združevala štiri južnoslovanske narodnosti.

Dejavnost skupine se je razširila na druge kraje Rusije. Delovala je polna tri leta, do spomladi 1921, ko so se skoraj vsi člani z drugimi vojnimi ujetniki vred vrnili iz Rusije v domače kraje. Sestava se je menjala, menjalo se je njeno vodstvo; oktobra 1918 so iz skupine izstopili Bolgari in osnovali lastno bolgarsko komunistično sekcijo, tudi ime se je še spremenilo, vendar je skupina v bistvu ostala pri temeljih, ki so jih postavili njeni ustanovitelji maja 1918.

Jugoslovanska komunistična skupina je izdajala glasilo Vsemirnaja revolucija, ki je v letih 1918—1919 priobčevala članke in dopise v jezikih in pisavah jugoslovanskih narodov.

Tiskala je številne letake, namenjene bivšim vojnim ujetnikom in jugoslovanskim borcem v Rdeči armadi, prav tako pa zapeljanim vojakom v belih in intervencionističnih vojskah.

Prevajala in tiskala je številne knjige in brošure komunistične in napredne vsebine. Nastala je prva komunistična literatura v srbohrvaščini in slovenščini, tiskana v latinici in cirilici. Leninovi spisi so bili tu prvič izdani v slovenščini.

Organizirala, podpirala in spodbujala je številne jugoslovanske enote v Rdeči armadi, med njimi Prvi jugoslovanski komunistični polk, pošiljala vanje agitatorje in organizatorje. Odtod je črpala tudi del vodilnih kadrov.

Ustanovila je partijsko šolo in šolo rdečih poveljnikov ter pošiljala najboljše tečajnike v ustrezne sovjetske višje šole.

Skratka, razvila je živahno dejavnost. Znotraj skupine niso Slovenci, Hrvati ali Srbi predstavljali kakih posebnih, samostojnih sekcij. Dasi je vsak v anketah navajal narodnost in jo je le malokdo označil z besedo Jugoslovan, so vsi enotno

⁷ Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd (v nadaljnem IIRP), mikrofilm (MF) 16/33, posnetka 2 in 3. Fotokopije teh dokumentov je beograjski institut prejel od Instituta marksizma-leninizma v Moskvi.

⁸ IIRP, MF 16/33, posn. 377—380.

delovali v jugoslovanski skupini, brez narodnostnih preprirov, kot složna in iskrena tovarišija.

Leta 1918 so v moskovski skupini bili mnogi Slovenci: Drago Godina in Jože Srebrnič, Milan Gorup in Jože Velnar, Ivan Vuk in Stanko Lapajne, Pavel Golia in Ciril Cirman, Srečko Jeras in Lovro Klemenčič, Ivan Maver in Ernest Pertot, Filip Kumbatović in Aleksander Skaza, Srečko Lapajne in drugi.

Naši rojaki-internacionalisti niso delovali le v svoji skupini. Zaposlovali so se tudi v sovjetskih ustanovah v Moskvi. Tako npr. je bil Vladimir Čopić tajnik oddelka južnih Slovanov ljudskega komisariata za narodnostne zadeve; v ljudski komisariat za zunanje zadeve je šel delat Stanko Lapajne, pozneje odvetnik v Ljubljani.

Nadalje so naši rojaki širom Rusije delali v tovarnah, pri kmetih, v gospodarski upravi, sovjetih, organih notranjih zadev, komitejih KP (b) R itd. Najbolj pa so se uveljavili v enotah Rdeče armade, v katere zgodovini najdemo številne junake iz vrst Jugoslovanov kakor npr. Aleksa Dundića, Danila Serdića, Avgusta Barabaša, Vilka Mariona in druge, ki so poveljevali polkom in divizijam ali bili v armadnih štabih.

Kot poveljniki srednjih enot Rdeče armade so se odlikovali Slovenci Srečko Jeras, Jože Horvat; Jože Velnar in drugi.

Ko se je konec oktobra 1918 sesula Avstro-Ogrska in je v začetku novembra 1918 kapitulirala Nemčija, kar je pomenilo konec prve svetovne vojne, so se slovenski, srbski in hrvatski komunisti v Moskvi zbrali, da določijo naloge v novem položaju. Dotlej niso imeli stikov z domovino, zdaj se je takšna možnost porajala. Izredna konferenca jugoslovanske skupine KP (b) R je dne 5. novembra 1918 sklenila:

— ustanoviti Komunistično partijo (boljševikov) Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki naj nadomesti socialnodemokratske stranke v domovini, ker so le-te izdale stvar delavskega razreda in socializma;

— poslati večje število članov v domovino, da odpočno z delom nove komunistične stranke.⁹

Kakor je bila druga točka nemudoma izpolnjena, tako prva ni mogla biti takoj uresničena. V pokrajinah, ki so sestavile novo kraljevino SHS, so obstajale socialnodemokratske stranke, ki so se le počasi otesale miselnosti in politike druge internacionale in obotavljaje osvobajale reformizma. Razvoj v teh pokrajinah je šel svojo samostojno pot. Najprej je prišlo aprila 1919 do zedinjenja večine socialnodemokratskih strank v novo Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov) in šele drugi kongres te stranke junija 1920 je sprejel ime komunistične stranke in se brez pridržkov izrekel za program in politiko tretje, komunistične internacionale. Povratniki iz Rusije so se sicer morali prilagoditi razmeram v domovini, toda postali so pomemben del v vodstvu nastajajoče Komunistične partije Jugoslavije.

Z odhodom precejšnjega števila jugoslovanskih komunistov iz Moskve v Jugoslavijo dejavnost moskovske skupine ni prenehala. Nasprotno, navezala je stike s skupinami in krožki jugoslovanskih komunistov širom Rusije. Organiziranost in strnjenost teh grup se je povečala in utrdila ter dobila redno obeležje. V po-

⁹ IIRP, 16/33, posn. 544—549.

ročilu za marec 1920 je Centralni jugoslovanski biro agitacije in propagande pri Centralnem komiteju Komunistične partije (boljševikov) Rusije — tako se je takrat imenovalo vodstvo jugoslovanskih komunistov v Rusiji — navedel, da je na vsem ruskem ozemlju bilo v KP (b) R okoli 450 članov in 50 kandidatov, skupno torej okoli 500 partijcev iz vrst Jugoslovancev. Polovica jih je bila srbske narodnosti, 35 odstotkov hrvatske in 15 odstotkov slovenske. V Rdeči armadi je služilo 70 odstotkov jugoslovanskih komunistov, poleg številnih nestranskarско opredeljenih.¹⁰

Ta redna in tesna povezava jugoslovanskih komunistov v Rusiji, tako v evropskem delu dežele kakor tudi v Sibiriji in v srednji Aziji ali Turkestanu — tu so se zlasti uveljavili Slovenci — je omogočila sklic državne konference jugoslovanskih komunistov iz vse Rusije. Trajala je od 8. do 13. oktobra 1920 v Moskvi. Udeležilo se je 15 delegatov s pooblastili in 15 delegatov s posvetovalnim glasom, ki so zastopali 18 sekcij in 21 krožkov s skupno 326 člani in 210 kandidati KP (b) R. Med delegati sta bila Slovenca Janez Košir in Ernest Pertot.¹¹

Skupina je nadaljevala plodno delo izdajanja knjig in brošur (poleg lista in letakov). Bile so namenjene bivšim vojnim ujetnikom, kasneje pa so jih pošiljali tudi v Jugoslavijo. Kako obsežna je bila ta literarna dejavnost, pričajo tile podatki za triletno obdobje:

Knjig in brošur je izšlo 65, od tega 13 v slovenščini, druge v srbohrvaščini, v latinici in cirilici.

Izhajali so tile listi: v Moskvi Revolucija spomladi 1918, Vsemirnaja revolucija v drugi polovici 1918 in Svjetska revolucija leta 1919; v Irkutsku Komuna spomladi 1920 in v Taškentu spomladi in poleti 1920 list s trojnim imenom Crveni barjak — Crvena zastava — Rdeči prapor. Med uredniki in pisci teh listov so bili Slovenci Ivan Vuk, Drago Godina, Jože Srebrnič, Pavel Golia in drugi.

Letakov in proklamacij je bilo 17, od tega eden v slovenščini. Pri tem niso upoštevani letaki, ki so jih razširili v raznih krajih Rusije na pobudo tamkajšnjih jugoslovanskih komunistov.

Naklada tega tiska je presenetljivo velika: knjig ali brošur 650.200 izvodov, od tega v slovenščini 97.000; moskovskih časopisov (brez irkutskega in taškentskega lista) 949.000 izvodov; letakov 292.000 izvodov. Skupna naklada je dosegla 1.891.200 izvodov.¹²

V slovenščini so izšle tele knjižne izdaje: Klara Zetkin, Borba za svobodo in mir; Bela Kun, Kaj hočejo komunisti; Osnovne črte Komunistične internacionale; V. M. Friče, Imperializem; F. Marchlewski, Kaj je boljševizem; Paul Lafargue, K državi socializma; K. Liebknecht, Pajki in muhe; D. Godina, Narodnjaštvo in interesi proletariata; Manifest Komunistične internacionale; Teze tovariša Lenina o buržoazni demokraciji in proletarski diktaturi; V. M. Friče, Internacionala; O. Obolenski, Mednarodni položaj in politika sporazuma; Program Ruske komunistične stranke (boljševikov).

Prevajalci iz ruščine v slovenščino so bili po podatkih iz arhiva Jugoslovanske komunistične skupine pri KP (b) R, ki se je v celoti ohranil, tile tovariši:

¹⁰ IIRP, MF 16/33, posn. 847—849.

¹¹ IIRP, MF 16/33, posn. 981—1011.

¹² IIRP, Poročilo D. Vidnjeviča z dne 1. avgusta 1921, MF 16/37, posn. 398—404.

Pavel Golia, Ciril Cirman, Jože Velnar,¹³ Ivan Vuk,¹⁴ Alojz Sedej,¹⁵ in Jožko Prezelj.¹⁶ Kaj je vsak izmed naštetih prevedel, tega v arhivu ni najti. Stavca za slovenski tisk sta bila Ivan Maver in Ernest Pertot.

Poleg dejavnosti osrednje jugoslovanske skupine v Moskvi najdemo v dokumentih podatke o razviti politični in kulturni dejavnosti Jugoslovancev v Sibiriji in Turkestanu.

Ko je Rdeča armada konec 1919 in v začetku 1920 podila od zahoda na vzhod vzdolž sibirske železniške magistrale ostanke razbite bele armade admirala Kolčaka in z njo vred češke legije, ki so hitele v Vladivostok na Tihem oceanu, da bi se od tam z ladjami napotile v domovino, je med to pisano družino vojsk prišel tudi jugoslovanski polk Matije Gubca, formiran v Tomsku. V polku je rastlo boljševiško razpoloženje in v Nižnjem Udinsku sta dva bataljona od treh z dvema oklopnima vlakoma vred prešla na stran Rdeče armade in se ji priključila.¹⁷ Stavila sta jugoslovanski sovjetski bataljon, ki je štel 700 mož. Ves februar 1920 je po naročilu enot Rdeče armade, ki so prodirale dalje na vzhod, držal Nižji Udinsk in železniško progo. Pri tem so se izkazali Pavle Gregorić, še živeči hrvatski komunist in predsednik JRK, Branko Sicelj, Ernest Pertot, Ernest Sorčan, Jože Zupančič in drugi. Strojvodja enega oklopnih vlakov je bil Alojz Kusold, Slovenec iz Ljubljane, kovinar, kasneje član pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo, odgovorni urednik partijskih legalnih tednikov v Ljubljani, nato partizan in spomeničar.

V Irkutsku je ob istem času februarja 1920 nastala Prva internacionalna komunistična divizija; v njej je bil eskadron konjenikov Jugoslovancev, 120 po številu. Poveljnik divizije je bil Vilko Marion, Hrvat po narodnosti, komunist po prepričanju. Žal ga je pokosil pegasti legar, tedaj pogosta bolezen, ki je spremljala državljansko vojno.¹⁸

V Turkestanu so Jugoslovani, med njimi Slovenci Janez Košir, Franjo Novak, Ivan Vuk, Srečko Jeras, Ljudomil Kalin, Peter Uzar, Lovro Klemenčič, Karel Mali, Franc Fon, Ivan Možina in drugi, sodelovali v ustanovah sovjetske uprave, v Rdeči armadi, v partiji. Nekateri so z orožjem pomagali zatreti upor belih zoper sovjetsko oblast v Taškentu januarja 1919.

Precejšnjo zaslugo za zadušitev tega upora je imel Janez Košir, železniški uslužbenec iz Ljubljane. V taškentski trdnjavi, ki je bila v vojaškem pogledu ključnega pomena je bil namreč dežurni ter je pravočasno opazil sumljive premike nekaterih čet v mestu. Ukazal je moštvu postaviti topove in strojnice na obzidje, da zavaruje trdnjavo. Naskok belih je bil tako odbit in v bojih, ki so se razvneli v mestu, je trdnjava predstavljala glavno oporo rdečih čet. Upor je bil po treh dneh zatrt.

O obsegu prosvetne dejavnosti v Taškentu, kjer so se med Jugoslovani izkazali predvsem Slovenci, pričajo tile podatki:

¹³ IIRP, MF 16/33, posn. 80—81; glej tudi Sodobnost 1967, zv. 6, članek o Pavlu Golii.

¹⁴ IIRP, MF 16/37, posn. 341 in 344.

¹⁵ IIRP, MF 16/33, posn. 810—811.

¹⁶ IIRP, MF 16/37, posn. 329.

¹⁷ IIRP, Brzjav predsednika Sibirskega rev. komiteja Smirnova v Moskvo CK KP (b) R z dne 4. februarja 1920, MF 16/33, posn. 669.

¹⁸ IIRP, MF 16/35, posn. 81—87.

Obstajal je pevski zbor iz približno 50 pevcev. Vodil ga je slovenski skladatelj Emil Adamič, ki je naučil zbor ne samo slovenskih pesmi ter pesmi Hrvatov in Srbov, marveč tudi ruske in nemške. Na programu je imel izvirne Adamičeve skladbe, nastale v tej dobi na besedila v slovenščini, ruščini in nemščini. Nastopal je na »koncertih-mitingih«, kjer so se vrstili govori in petje, deklamacije in dramske scene, nastopi tamburašev in humoreske.

Močna opora propagandistični in agitacijski dejavnosti jugoslovanskih komunistov v srednji Aziji je bil štirinajstdnevnik Crveni barjak-Rdeči prapor-Crvena zastava, ki je izhajal od maja do novembra 1920. Njegov najmarljivejši urednik je bil Ivan Vuk, slovenski pisatelj in urednik Slovenskega ilustrovanega tednika v Ljubljani pred prvo svetovno vojno. Po oktobrski revoluciji je postal komunist. Pisal je članke, podlistke in svoje prve revolucionarne pesmi kakor npr. Komunistični internacionali in Rdeči val.

O vsebini debat med jugoslovanskimi komunisti na sestankih, ki so bili redni in skrbno pripravljene, priča izvleček iz ohranjenega zapisnika z dne 18. aprila 1920.

»Tovariš Kalin razlaga, da teoretično diktatura proletariata ne more biti eno in isto kot sovjetska oblast. Lahko se namreč zgodi, da proletariat drugih držav uporabi drugo obliko proletarske diktature. Citira neke izreke.

Tovariš Vuk pojasnjuje, da nove oblike še niso odkrili, da je nihče ne more pokazati in je morda tudi v prihodnje ne bo pokazal. Zato je skoraj popolnoma verjetno, da bo prav sovjetska oblast oblika za proletarsko diktaturo po vsem svetu.«

Naši rojaki v Taškentu so se že pred mnogimi leti ukvarjali z vprašanji, ki so bila kasneje včasih sporna. Vsekakor je življenje potrdilo predvidevanja Ljudomila Kalina, člana ZKS v bežigrasjski organizaciji v Ljubljani. Večina Slovencev — »taškentcev« se je po vrnitvi v Jugoslavijo vključila v delavsko gibanje in komunistično partijo, dasi ne vsi enako dejavno. Med NOB so »taškentci« šli v partizane ali delovali v zaledju, bili žrtve v taboriščih. Med najbolj znane »taškentce« štejemo Franja Novaka, Petra Uzarja, Janeza Koširja, Ljudomila Kalina, Ivana Možino, Franca Fona.

Lahko bi našeli še mnogo stvarnih dejanj iz zvrsti v dejavnosti Slovencev in drugih Jugoslovancev v oktobrski revoluciji med državljansko vojno v Rusiji v letih 1918—1921. Dostopni arhivi govore o njih kot z glednih internacionalistih.

Dokumenti hkrati osvetljujejo delovanje enega dela Jugoslovancev v taboru protirevolucije. To so predvsem skupine ob murmanski železniški progi poleti 1918 ter skupine v Samari, Čeljabinsku in Tomsku leta 1918—1919.

Število Slovencev in drugih Jugoslovancev v vrstah protirevolucije je bilo majhno. Velika večina bivših vojnih ujetnikov jugoslovanske narodnosti je bodisi aktivno in z orožjem v roki bila za sovjete, za boljševike, za oktobrsko revolucijo, ali pa s simpatijami spremljala revolucionarne dogodke, ne da bi se dala izkoristiti od reakcije.

Zatorej lahko sklepamo o pomembnem in častnem deležu Slovencev, Hrvatov in Srbov v revoluciji leta 1917 in v bojih za utrditev sovjetske oblasti leta 1918—1921 v Rusiji. Številen tisk v Sovjetski zvezi zdaj dokumentirano pripoveduje o tem slavnem deležu.